

Asiantuntijalausunto sukupuolen moninaisuuden ja sukupuolten tasa-arvon näkökulmasta eduskunnan työelämä- ja tasa-arvovaliokunnalle
Agenda2030:sta (VNS 3/2020 vp Valtioneuvoston selonteko kestävän kehityksen globaalista toimintaohjelmasta Agenda2030:sta Kohti hiilineutraalia hyvinvointiyhteiskuntaa)

Asiantuntijalausunnossa keskityn tarkastelemaan selontekoa sukupuolten tasa-arvon ja erityisesti sukupuolen moninaisuuden näkökulmista. Selonteossa sukupuoliteema on monissa kohdissa ansiokkaasti mukana ja keskityn lausunnossani erityisesti niihin, mutta on hyödyllistä tunnistaa, tarkastella ja huomioida sukupuoleen, sen moninaisuuteen ja sitä risteäviin eroihin liittyvät tekijät ja näkökulmat myös muiden selonteon teemojen osalta. Esimerkiksi maa- ja metsätalouteen, luonnon monimuotoisuuteen, energiantuotantoon, kulutukseen, rakentamiseen ja sanitaatioon, kaupungistumiseen, ilmastonmuutokseen ja muihin selonteossa tarkasteltuihin teemoihin liittyy sukupuolittuneita käsityksiä sekä sukupuoleen ja sitä risteäviin eroihin liittyviä vaikutuksia ja merkityksiä, joiden käsittely olisi hyödyllistä. Käsittelen selontekoa aluksi sukupuolen moninaisuuden näkökulmasta ja sen jälkeen sukupuolten tasa-arvoa muutaman teeman kannalta.

Sukupuolen moninaisuuden näkökulma selonteossa

Sukupuolen moninaisuus on selonteossa esillä muutamissa kohdissa ja erityisesti sukupuolivähemmistöjen oikeuksien kannalta keskeisten asioiden näkökulmasta. Sukupuoliteemaa käsitellään selonteossa muuten tyypillisesti nais-mies-vertailun tai sukupuolen kaksijakoisuuden näkökulmasta tai neutraalimmin esimerkiksi puhuttaessa sukupuolten tasa-arvosta, jonka voi ymmärtää käsittävän sisälleen myös muut kuin naiset ja miehet.

Sukupuolivähemmistöjen (esimerkiksi trans ja intersukupuoliset ihmiset) kannalta merkityksellinen ja tärkeä seikka selonteossa (luku 3.3. tavoite 5, s. 41) liittyy sukupuolen vahvistamista koskevan lainsäädännön säätämiseen ja intersukupuolisten lasten tarpeettomasta ja vahingollisesta sukelinkirurgiasta luopumiseen. Molemmissa ratkaisevaa on lasten, nuorten ja aikuisten itsemääräämisoikeuden ja ihmisoikeuksien kunnioittaminen, mikä noudattaa länsimaissa vallitsevaa suuntausta ja ihmisoikeussopimusten mukaista toimintaa. Suomen olisi mielekäästä noudattaa Norjan, Tanskan ja Islannin mallia ns. translainsäädännön säätämisessä siten, että virallisen tai juridisen sukupuolen voisi muuttaa tarvittaessa jo ennen täysi-ikäisyyttä (esimerkiksi 15-vuotiaat itsenäisesti ja sitä nuoremmat yhdessä vanhempiensa kanssa asiasta päättäen). Sukupuolen moninaisuuden

yhteiskunnallista tunnistamista ja tunnustamista vahvistaisi myös henkilötunnuksen muuttaminen neutraaliksi sukupuolen kannalta sekä kolmannesta sukupuolivaihtoehdosta (muu, X) säätäminen.

Nämä muutokset ovat tärkeitä erityisesti trans ja intersukupuolisten lasten, nuorten ja aikuisten mutta myös heidän kanssaan elävien perheenjäsenten ja muihin ihmisten kannalta. Tutkimusten mukaan trans ja intersukupuoliset nuoret ja lapset ovat erityisessä riskissä joutua väkivallan, häirinnän, nimittelyn ja epäasiallisen kohtelun kohteeksi koulutuksessa, harrastuksissa ja muissa elinympäristöissään. Samalla he eivät kuitenkaan saa tukea oman sukupuolikokemuksen mukaiseen elämään tai tietoa sukupuolen moninaisuudesta vaan joutuvat elämään tyypillisesti kaksijakoisen sukupuoliajattelun ja stereotyyppisten sukupuolinormien ympäröimänä. Tämä lisää väkivallan uhan lisäksi mielenterveysongelmia ja kehoon liittyvää sukupuoliristiriitaa, jotka ovat tiedetysti yleisempiä kuin sukupuolivähemmistöihin kuulumattomien lasten ja nuorten kohdalla. Tilanne johtaa muita nuoria yleisempiin koulutuksen keskeyttämisiin ja työelämän ulkopuolelle jäämiseen. Sukupuolivähemmistöille suunnatun kyselyn vastaajista 20 prosenttia oli työttömiä.

Trans ja intersukupuolisten lasten ja nuorten samoin kuin aikuisten tilannetta helpottaisi se, että he voisivat muuttaa virallisen sukupuolen, nimen ja henkilötunnuksen vastaamaan omaa kokemusta sukupuolestaan, jolloin myös heidän kohtaamisensa heidän elinympäristöissään muuttuisi asiallisempaan suuntaan. Kolmannesta virallisesta sukupuolivaihtoehdosta säätäminen helpottaisi intersukupuolisten vauvojen sukupuolimäärittystä (kuten Saksassa) ja ottaisi huomioon sen, etteivät kaikki ole miehiä tai naisia (oleellista myös Suomeen muuttavien ulkomaan kansalaisten osalta, joilla virallinen sukupuoli on jo jokin muu kuin mies tai nainen). Tämä parantaisi esimerkiksi intersukupuolisten, muunsukupuolisten ja sukupuolettomien elämänlaatua ja kohtelua. Kouluterveyskyselyn vastaajista 3-5 prosenttia (9-luokkalaiset, toisen asteen 1. ja 2. vuoden opiskelijat, 15-17-vuotiaat) kuuluu sukupuolivähemmistöihin, joten asia koskee monia lapsia ja nuoria sekä heidän kanssaan eläviä ja toimivia ihmisiä.

Selonteossa mainitaan yksilöllisin ja oikea-aikaisin palveluin annettava tuki sukupuolivähemmistöihin kuuluville ja heidän perheilleen (luku 3.3., tavoite 10, s.64) sekä sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöihin kuuluvien oikeuksien edistäminen osana seksuaali- ja lisääntymisterveyteen liittyvien oikeuksien vahvistamista ulkopoliittisena tavoitteena (luku 3.3. tavoite 5, s.42). Nämä ovat tärkeitä tavoitteita, mutta jäävät varsin ponnottomiksi ilman

seikkaperäisempiä ja konkreettisempia toimenpidesuunnitelmia. Selonteko ei käsittele suoranaisesti sukupuolivähemmistöjä tai nimenomaisesti sukupuolen moninaisuutta muualla kuin kolmessa edellä mainitussa kohdassa, minkä voi katsoa puutteeksi, jos tavoitteena on aktiivisesti parantaa näihin vähemmistöihin kuuluvien elämää.

Oikea-aikaisen tuen saaminen palveluilla tulisi tarkoittaa sitä, että trans ja intersukupuoliset lapset, nuoret ja aikuiset saavat tarvitsemansa kirurgiset, hormonaaliset ja muut lääketieteelliset selvitykset ja hoidot sekä sukupuolen pohdintaan ja korjausprosessiin liittyvän keskustelu- ja pohdintatuen silloin kuin he niitä tarvitsevat. Lasten ja nuorten kohdalla tämä voi tarkoittaa esimerkiksi hormonaalisen toiminnan estolääkitystä, jolla vältetään vääriksi koettujen sukupuolipiirteiden kehittyminen väliaikaisesti (lasten ja nuorten ennenaikaisia ja myöhästyneitä murrosiälle tavanomaisia sukupuolipiirteitä muokataan hormonaalisesti jo nykyisin). Nuorilla ja aikuisilla on ollut vaikeuksia päästä riittävän nopeasti sukupuolenkorjausprosessiin ja koronakriisi on hidastanut palveluihin pääsyä entisestään.

Yliopistosairaaloiden kykyä kohdata trans (HUS, TAYS) ja intersukupuoliset (HUS, OYS) asiakkaat uusimpien kansainvälisten itsemääräämisoikeutta tukevien tutkimukseen perustuvien näkökulmien mukaisesti tulisi vahvistaa ja parantaa laajemminkin sosiaali-, mielenterveys- ja terveystalouden osaamista sukupuolen moninaisuudesta. Kansalaisjärjestöjen tarjoamaa osaamista, koulutusta ja asiakastyötä sekä vertaistoimintaa tulisi tukea vahvemmin ja varmistaa rahoituksella sen jatkuvuus ja monipuolistuminen.

Mikäli selonteossa halutaan vahvistaa sukupuolen moninaisuuden näkökulmaa tulisi sitä tarkastella useammissa yhteyksissä. Hyvää koulutusta (luku 3.3. tavoite 4) käsittelevässä luvussa mainitaan valtakunnallinen nuorisotyön ja -politiikan ohjelma, jossa tuetaan vähemmistöjä ja ehkäistään syrjäytymistä (s. 36) sekä valtakunnallinen korkeakoulutuksen saavutettavuussuunnitelma, jossa tarkastellaan eri vähemmistöryhmien korkeakoulutuksen hakeutumisen esteet (s. 37). Näiden vähemmistöjen tulisi sisältää myös sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöt. Opetuksen sisältöjen ja tavoitteiden osalta selonteko ei sisällä juurikaan sukupuoleen liittyviä tavoitteita. Peruskoulun opetussuunnitelmien perusteissa edellytetään opetukseen sisällytettävän tietoa sukupuolen moninaisuudesta ja kasvu ympäristön odotetaan tukevan nuoren sukupuoli- ja seksuaalidentiteetin kehittymistä. Tämän tulisi koskea kaikkia koulutusasteita kuten myös sukupuolinormatiivisten ja kaksijakoiseen sukupuoliajatteluun liittyvien lähtökohtien kyseenlaistaminen. Taitoa näihin tulisi opettajien saada osana perus- ja täydennyskoulutustaan, jotta he voisivat opettaa keinoja niihin

oppilaille ja opiskelijoille. Sukupuoli-identiteetin ja sukupuolen ilmaisun sekä kehon sukupuolitettujen piirteiden moninaisuus tulisi tunnistaa ja ottaa käsittelyyn myös oppilaitosten tasa-arvo- ja yhdenvertaisuussuunnittelussa, josta mainitaan sinänsä ansiokkaasti luvussa 4 (s.100). Suunnittelutyön keskeisenä osana on lasten ja nuorten osallistaminen, jolloin saadaan aikaan heitä itseään koskevia muutoksia oppimisympäristöissä ja tasa-arvo ja yhdenvertaisuus edistyvät pysyvästi. Nykyisin monissa oppilaitoksissa nuoret ovat paitsiossa suunnittelutyöstä eikä niissä useinkaan käsitellä riittävästi jos ollenkaan sukupuolen moninaisuutta. Osana suunnittelutyötä voi ideoida ja toteuttaa keinoja: esimerkiksi vähentää sukupuoleen perustuvaa ja seksuaalista häirintää sekä väkivaltaa (jonka kohteena ovat sukupuolivähemmistöihin kuuluvat muita nuoria selvästi useammin, vrt. s. 33 toimenpideohjelma kiusaamiseen puuttumiseksi) ja muokata oppilaitoksen tiloja niin, ettei kaksijakoinen sukupuoliajattelu korostu (esimerkiksi wc-, peseytymis- ja pukeutumistilat, joiden käytön kokee ongelmalliseksi neljäsosa sukupuolivähemmistöihin kuuluvista Kouluterveyskyselyyn vastaajista, vrt. s. 45 heikkojen saniteettitilojen puute heikentää tyttöjen mahdollisuuksia koulutukseen).

Vastaavasti voi tarkastella myös työllisyyttä (luku 3.3. tavoite 8), terveyttä (tavoite 3) tai eriarvoisuuden vähentämistä (tavoite 10) koskevia selonteon kohtia. Työn ja koulutuksen ulkopuolella olevista nuorista merkittävä osa kuuluu sukupuolivähemmistöihin, joten heihin kohdistuvia työvoima- ja ohjauspalveluja tulisi kehittää sukupuolen moninaisuus huomioiden (s. 52). Selonteko vaikenee työelämässä esiintyvän sukupuoleen ja muihin (siihen linkittyviin) eroihin liittyvästä syrjinnästä ja sen ehkäisystä. Työpaikoilta ja organisaatioilta edellytettävä tasa-arvo- ja yhdenvertaisuussuunnittelu voi hyvin toteutettuna ehkäistä aktiivisesti syrjintää ja muuta epäasiallista kohtelua sekä lisätä hyvinvointia myös sukupuolivähemmistöihin kuuluvien kannalta. Työsuojeluvalvonnan resursseja tulisi suunnata myös työssä tapahtuvaan sukupuoleen (mukaan luettuna sukupuoli-identiteetti ja sukupuolen ilmaisu) tai seksuaalisuuteen perustuvan syrjinnän ja kiusaamisen torjuntaan (s. 54) (mutta laajentaa myös Yhdenvertaisuusvaltuutetun mahdollisuutta käsitellä seksuaaliseen suuntautumiseen liittyviä työsyryntätilanteita). Terveiden edistämisen kannalta olisi tärkeää kartoittaa tietoa eri väestöryhmien - kuten sukupuolivähemmistöihin kuuluvien - terveydentilasta ja terveyspalvelujen käytöstä hyvinvointi- ja terveyserojen kaventamiseksi (s. 32) sekä vahvistaa seksuaalikasvatusta (s. 31), jonka tunnistaa sukupuolen moninaisuuden ja ottaa sukupuolivähemmistöjen tarpeet huomioon. Vanhemmuus- ja

hedelmöityshoitolaki, kuten muukin perheisiin, vanhemmuuteen ja lisääntymiseen liittyvä lainsäädäntö, on muutettava sukupuolivähemmistöihin kuuluvien kannalta syrjimättömiksi. Lisäksi sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöihin kuuluvien nuorten ns. eheytyshoidot tulisi lailla kieltää. Eriarvoisuuden vähentämiseksi (s.63) tulisi lisätä tietoa ja osaamista myös moniperusteisesta syrjinnästä (esim. sukupuolivähemmistöihin kuuluvat vammaiset) ja viharikoksista, joiden perusteena on henkilön sukupuolen ilmaisu tai sukupuoli-identiteetti (tämä tulisi huomioida myös viharikoslainsäädännössä). Sukupuoli (identiteetti/ilmaisu) tulisi olla tuomion koventamisperuste. Sukupuolivähemmistöihin kuuluvien maahanmuuttajien ja turvapaikanhakijoiden kannalta olisi merkityksellistä vahvistaa sukupuolen moninaisuuden osaamista heille tarkoitetuissa palveluissa ja tunnustaa sukupuoli-identiteetti ja sukupuolen ilmaisu sekä kehon sukupuolitettut piirteet syrjintää ja väkivaltaa tai niiden uhkaa aiheuttavina syinä, jotka voivat olla perusteina turvapaikkastatuksen saamiselle.

Kaikki edellä mainitut tavoitteet ja muutosesitykset vahvistavat sukupuolten tasa-arvoa sekä itsemääräämisoikeuden ja ihmisoikeuksien toteutumista eivätkä ole kenenkään (esimerkiksi sukupuolivähemmistöihin kuulumattomien miesten tai naisten) oikeuksia vähentäviä. Lisäksi ne ovat toteuttamiskustannuksiltaan varsin vähäisiä, mutta yksilö- ja ryhmätasolla hyvinvointia lisääviä ja pitkäaikaistarkastelussa taloudellisestikin kannattavia ja kestäviä.

Muita sukupuolten tasa-arvoon liittyviä huomioita

Asevelvollisuuden säilyttäminen vain (juridisesti) miesten velvollisuutena on keskeinen tasa-arvo-ongelma, joka tulisi poistaa ja asia osana parlamentaarista komiteatyötä ottaa käsittelyyn (luku 3.3. tavoite 5, s.41). Käsitys armeijasta, jossa pojista tehdään miehiä, sisältää ongelmallisen ajatustavan. Viime vuosien mediakohut puolustusvoimien kantahenkilökunnan nais- ja vähemmistövihamielisistä toimista ja puheista osoittavat, että sukupuoliosaamisesta ja ihmisoikeuskoulutuksesta on puute. Sukupuolittain eriytyneisiin tiloihin (ns. naistuvat) ja sääntöihin (hiusten pituudesta ja meikkauksesta erilaiset säännöt) ei ole hyviä perusteita. Puolustusvoimien säilyttäminen vanhentuneen sukupuoliymmärryksen linnakkeena ei ole nykypäivää, eikä se vahvista maanpuolustustahtoa tai -kykyä. Kaksijakoiseen sukupuoliajatteluun perustuva asevelvollisuus on erityisen ongelmallinen sukupuolivähemmistöihin kuuluvien kannalta. Asevelvollisuuslakiin tulisikin kirjata muiden syrjintäperusteiden rinnalle

sukupuoli, sukupuoli-identiteetti, sukupuolen ilmaisu ja kehon
sukupuolittuneet piirteet.

Selonteko nostaa naisiin kohdistuvan väkivallan ja lähisuhdeväkivallan keskeiseksi ongelmaksi ja asiaksi (s.44), jossa Suomi on maavertailuissa heikoilla sijoilla. Seksuaalirikoslain uudistaminen ja naisiin kohdistuvan väkivallan torjunta-ohjelma ovat tärkeitä välineitä. Sukupuolittuneen ja seksualisoituneen väkivallan ehkäisy tulisi tehdä laaja-alaisesti ja systemaattisesti lähtien perheille tarjottavasta tuesta (neuvola, perhekeskus), varhaiskasvatuksesta läpi koulutusjärjestelmän ja nuorisotyön. Velvoittava tasa-arvo- ja yhdenvertaisuussuunnittelu voi olla tässä väline varhaiskasvatuksessa, oppilaitoksissa ja työpaikoilla. Näissä tulisi paitsi ehkäistä väkivalta, häirintä ja epäasiallinen kohtelu myös käsitellä sukupuolittuneen väkivallan luonnetta ja syitä sille (esim. poikien maskuliinisuuden rakentumisen ei tulisi edellyttää naisvihamielistä ja homo/transfobista asennoitumista). Myös nuorten harrastuksissa, asevelvollisuuden suorittamisen osana ja kansalaisjärjestötoiminnassa aihepiiriä tulee käsitellä. Seksuaali-, terveys- ja muussa kasvatuksessa tulisi käsitellä ihmissuhteita ja opettaa, etteivät läheiset ihmissuhteet (parisuhteet, lapsi-vanhempi-suhteet) ole omistussuhteita, ja tukea omien ja toisten rajojen kunnioittamiseen. Lisäkoulutusta sukupuolittuneesta väkivallasta ja sen ehkäisystä tarvitsevat myös sosiaali- ja terveysalan toimijat, opettajat, poliisit ja muut tahot. Viharikoslainsäädäntöä tulee uudistaa sekä vihapuhe ja maalittaminen kieltää (liittyen mm. sukupuoleen, sukupuoli-identiteettiin, sukupuolen ilmaisuun ja seksuaaliseen suuntautumiseen).

Sukupuolten tasa-arvon nykyistä parempi toteutuminen edellyttää yhteiskunnallisen muutoksen ja lainsäädännön sukupuolivaikutusten arviointia ja siihen liittyvää tutkimusta sukupuolen moninaisuus tunnistaen. Tasa-arvoon liittyviä viranomaisahoja ja kansalaisjärjestöjä tulee resursoida nykyistä enemmän ja sukupuolentutkimuksen koulutusta ja tutkimusta, transtutkimus mukaan lukien, tulee vahvistaa korkeakouluissa ja tutkimusinstituutioissa.

Selonteossa on monia tärkeitä nostoja, joilla sukupuolten tasa-arvoa tavoitellaan. Se voisi katsoa pitemmälle tulevaisuuteen ja pohtia aktiivisemmin suuntaa, johon tällä vuosikymmenellä halutaan edetä. Sukupuolta tulisikin tarkastella selonteossa kulttuurisena ja yhteiskunnallisena ilmiönä, joka näyttäytyy yhteiskunnan rakenteissa, organisaatioiden käytännöissä ja vuorovaikutustilanteissa vaihtelevilla tavoilla. Tällöin oleellista eivät ole niinkään ihmisten ruumiilliset

sukupuolitetut piirteet, erilaiset sukupuolikokemukset tai nais- ja miesryhmien tilanteen vertailu, vaan tällöin voi tunnistaa sukupuolen muuttuva ilmiönä ja kysyä, millaiseksi haluamme sukupuolen kehittyvän tulevaisuudessa. Tällöin on järkevää kysyä, missä sukupuolta ei enää tarvita (esim. perhevapaalainsäädäntö, henkilötunnus, asevelvollisuus) ja missä sitä tarvitaan enemmän (esim. tutkimustieto, koulutus, osaaminen). Voi myös kysyä miten sukupuolta saa parannettua (esim. sellaiseksi ettei se oikeuta väkivaltaan tai rajaa mahdollisuuksia esim. koulutus- ja uravalinnoissa) ja sen heikkouksia vältettyä (esim. siten että samalla tunnistetaan sitä risteävät erot).